

I bogstaveligste forstand på gyngende grund. Om metakommunikative formlers funktion og fraseologicitet

Metasproglig tematisering af fraseologi

Farø, Ken Joensen

Published in:
Nog ordat?

Publication date:
2008

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2008). I bogstaveligste forstand på gyngende grund. Om metakommunikative formlers funktion og fraseologicitet: Metasproglig tematisering af fraseologi. I K. Jóhannesson (red.), *Nog ordat?: festskrift till Sven-Göran Malmgren den 25 april 2008* (s. 89-96). Göteborgs universitet, Meijerbergs institut. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning Nr. 34

I bogstaveligste forstand på gyngende grund Om metakommunikative formlers funktion og fraseologicitet

Ken Farø

Indledning

I fraseologiforskningen har flere forfattere diskuteret et problemkompleks, som jeg sammenfatter under den relativt brede term "metakommunikative formler" (jf. Dobrovolskij & Lûbimova 1993). Det drejer sig om leksikaliserede ord og fraseologismer, som eksplicit tematiserer et sprogligt tegns udtryks-, indholdsside eller brug. Nogle eksempler er *så at sige*, *literally*, *wie es so schön heißt*, *as they say*, og *comme on dit*. Foruden den allerede omtalte afhandling behandler bl.a. Cortès (2001) formlerne under overskriften "autonymi" og Āurčo (2002) bruger betegnelsen "parømiologiske konnektorer". Āermáks (2004) begreb "text introducers" er på flere måder lidt uheldigt. Dels er "text"s betydning her tvetydig, idet man kan tro, det drejer sig om introduktion af tekster, mens det, der tilsyneladende menes, er introduktion af fraseologismer i tekster. Det er heller ikke indlysende at tale om "introducers", når formlerne også kan stå i postposition. Metodisk er bidraget imidlertid væsentligt, fordi det arbejder konsekvent med korpusstudier (jf. også ndf.).

Jeg vil her skitseagtigt undersøge metakommunikative formlers funktioner og deres betydning for fraseologien. Der indgår eksempler fra en række forskellige europæiske sprog.

Syntaks/tekstlingvistik: Parømiologiske konnektorer

Jeg lægger, til jubilarens ære, naturligvis ud med et svensk eksempel:

1. Men bättre sent än aldrig, som man säger. Jag hade det första snöbollskriget på hela året (<http://w2.sydsvenskan.se>)

Ifølge Āurĉo (2002) er den med fed markerede kollokation en "paræmiologisk konnektor", fordi den skaber kohætion mellem ordsproget (understregt) og resten af teksten; konnektorer er altså en syntaktisk-tekstgrammatisk størrelse. Det er nyttigt at have en term for denne funktion, men i det aktuelle tilfælde er det faktisk ikke kohætion, som er kollokationens mest markante egenskab, idet der syntaktisk slet ikke er brug for den, som en elisionsprøve viser. Derimod er det snarere en anden funktion, *autonymi* (jf. Cortés 2001), som er iøjnefaldende, altså en eksplicit henvisning til det valgte tegn, idet afsender her tilsyneladende ønsker at legitimere sin sprogbrug over for modtager, velvidende at det drejer sig om en kliché (Hansen 1979).

Brugen af konnektorer i forbindelse med ordsprog er ikke ensbetydende med, at førstnævntes pragmatiske funktion altid er legitimation o.l. (jf. Farø 2003). I nogle tilfælde fungerer konnektorerne tværtimod som forstærkende *argument*, idet ordsprogskategorien åbenbart tillægges en særlig autoritet (Āermák 2004):

2. **Der Volksmund sagt:** Vorbeugen ist besser als Heilen (www.bpb.de)
3. Det er ikke helt let at finde, men som man siger: Øvelse gør mester (www.babeindex.dk)

I de tre eksempler hidtil er det påfaldende, at der refereres til en – i forhold til den aktuelle isotopi – udefrakommende instans (*man* og *der Volksmund*). Āermák (2004:44) karakteriserer denne funktion som "fatisk": "Thus, using such introducers as *as they say* obviously establishes a desirable atmosphere or maintains social contact". Analysen er efter min mening ikke helt overbevisende. Mere oplagt er det at anvende Ducrots polyfonibegreb om en ekstra diskurs, der med flerstemmighed til følge blander sig med hovedfortællerstemmen (jf. Cortés 2001 og Nølle 2007).

Semantik: Disambiguering, tematisering og ekspressivering

I mange tilfælde har metaformlen tilsyneladende en disambigerende funktion. Det hænger sammen med, at ikonografiske fraseologismer og ord (dvs. tegn med et dualt afkodningspotentiale) kan lægge op til en præcisering af, hvordan de aktuelt skal afkodes. Det sker fx i:

4. Nogle gange går det godt, og økonomien befinder sig **billedligt talt på toppen af en bølge**, andre gange går det skidt (www.botius.dk),

hvor afsender signalerer til modtager, at den understregede formulering ikke skal forstås bogstaveligt, men netop som et sprogligt billede. For de fleste recipienter vil det dog være redundant information, fordi tekstens isotopi faktisk ikke tillader andet, og det derfor på en måde er at nedvurdere modtager. Ikke desto mindre er denne type en uhyre almindelig metakommunikativ formel i mange sprog, jf.:

5. die Menschheit **steckt noch in den Kinderschuhen** (**bildlich gesprochen**) (blicksam.blueblog.ch)
6. There seems to be **less distance, figuratively speaking**, between Moroccan and Turkish food than between Moroccan and French food (forums.egullet.org)

I Farø (2002) ville den semantiske inkompatibilitet mellem det almene *Menschheit* og *Kinderschuhe* og også mellem *food* og *distance* i (6) være tilstrækkelig som "idiomatizitätsanzeigender Faktor". Der er altså faktisk ingen tvivl om afkodningsmodus. Derfor kunne man formode, at der lå noget andet end disambiguering bag. Dette spørgsmål tillader pladsen imidlertid ikke at forfølge yderligere.

Den anden hovedtype disambiguering instruerer modtager i at afkode et sprogtegn litteralt, dvs. forstå det i dets normale, prototypiske betydning:

7. Den ultralette dagcreme bogstaveligt talt **smelter ind i huden**, virker opfriskende og giver hverken en fed fornemmelse eller blank hud (www.yves-rocher.dk)
8. Boligejere kan ufrivilligt blive tilskuere til, at hjemmets nypudsede facade begynder at krakelere og i bogstaveligste forstand **falder af i store flager** (www.pressport.dk)

Hensigten med formlerne er altså, at afsender sikrer sig, at modtager ikke opfatter beskrivelsen som hyperbolisk. Det kan skyldes, at sådanne karakteristika, fx i kosmetikreklamer og sensationsjournalistik, netop ofte betjener sig af upræcist billedsprog og hyperbolik.

Det samme gælder tekstsorten salgsannoncer. Umiddelbart ville det være logisk, at ting enten var nye eller brugte. Men sådan er sprogbugen ikke; ting kan være mere eller mindre nye og alligevel få påhæftet fx adjektivet *new*. Det har man som sælger så kunnet gardere sig

mod ved at forstærke adjektivet med hjælp af adverbier som *brand*. Imidlertid ser det ud til, at også denne orddannelse har mistet sin "overfladesemantik", så en disambiguerende metaformel er nødvendig:

9. I have for sell (*sic!*) 2 4gb ipod nanos both are silver. these 2 ipods are litterally brand new has (*sic!*) no scratches and no signs of wear and tear (honolulu.craigslist.org)

Som det fremgår, er heller ikke det nok: Vi befinder os, trods tre sproglige indikationer på det modsatte, stadig kun på et relativt højt niveau af skalaen *ny – brugt*. Det kan man læse indirekte af informationen, at ipod'en ikke er ridset eller viser tegn på brug. Denne information er nemlig kun relevant, hvis musikafspilleren rent faktisk *har* været i brug. Den præsupponerer netop det sagsforhold.

Det er oplagt også at afkode følgende eksempel som et disambigueringsfænomen:

10. Når man køber et hus, kan man få en tilstandsrapport, men når man køber en båd, er man i bogstaveligste forstand på gyngende grund (www.sejlerland.dk)

Men her har den med fed markerede metaformel en anden funktion, nemlig indforstået at signalere over for modtager, at idiomet passer relativt godt til kontekstens tema. Modtagers fokus henledes dermed på, at afsender har til hensigt at være vittig. Argumentet er, at der faktisk ikke er reel fare for fejlafkodning: Kun adjektivet *gyngende* holder sig inden for tekstens isotopi, mens *grund* alene kan denotere 'landjord'.

Det ændrer ikke grundlæggende ved problemstillingen, hvis man skifter i *bogstaveligste forstand* ud med *im wahrsten Sinne des Wortes*:

11. Totgeschwiegen im wahrsten Sinne des Wortes. Ein sozialistisches Tabu: Suizide in der DDR (www.das-parlament.de)

For der er netop ikke tale om, at dødsfaldene i DDR skyldes tavshed. Det er selvfølgelig ikke principielt en utænkelig kausal konstellation, men den foreligger ikke her. Det, metaformlen signalerer, er, at en del af *totschweigens* "overfladesemantik", nemlig *tot*, står i et tematisk fællesskab med en del af kontekstens, idet *Totsein* jo er en logisk følge af *Suizid*. Der er altså ingen fare for fejlafkodning. Det, som er på spil, er alene autors ønske om at tematisere et ords komposition, jf. også Čermák (2004:38), som netop taler om muligheden for, at en "introducer" peger på en *del* af et udtryk.

Lidt bedre går det i:

12. Man praat letterlijk met dubbele tong! Een 43-jarige oplichter uit het Drentse Beukelaar blijkt na een lichamelijk onderzoek letterlijk een dubbele tong te hebben (www.algemeenluchblad.nl)

Men selv her er der ikke tale om ren disambiguering, for det er logisk ikke så relevant, at manden *taler* med en dobbelt eller spaltet tunge, men mere at han overhovedet *har* en.

Også i følgende tilfælde, hvor kompositummet rent faktisk er en isotopisk adækvat karakteristik af indholdet:

13. Scheißtag – im wahrsten Sinne des Wortes!!!!!! In der Früh um Sechs fing es mit einer üblich vollgekackten Windel meines Kleinsten an. Um Neun verpasste Jamie den Weg zur Toilette, die neue Unterhose wurde fällig. Auf dem Weg vom Supermarkt nach Hause nahm Jamie die Abkürzung über die Wiese... und schwuppstiwupps mitten rein in die Hundek... (blog.freundin.de),

er det tydeligt, at det ikke drejer sig om rent informativ afkodningshjælp, men om et forsøg på at udnytte tegnets komposition i en stilistisk sags tjeneste. Det understreges glimrende af de mange udråbstegn. Ønsket om tematisering af komponenterne eller hele kompositionen, ofte som en form for *delectare* (Jakobsen 2005) gennem udtryksmæssig ambiguitet, hårtrukken eller ej, ser ud til at være stærkt.

Endelig kan den semantiske funktion være at *forstærke* et udsagn:

14. j'ai decouvert Emilie Simon avec son dernier album, Vegetable, qui m'a litteralement subjugué (www4.fnac.com)

Det er kun litteralt disambiguerende metaformler, der kan anvendes som forstærker. Det må skyldes, at billedlig sprogbrug har en lavere status end litteral, når det handler om at formidle virkelige hændelser.

Oversigt

Skemaet nedenunder giver et overblik over et udvalg af fraseologisk relevante metaformler og deres funktioner:

Formel(er)	Plan	Funktion(er)
bogstaveligt (talt), literally, letterlijk	semantik, pragmatik	disambiguering (1): literal afkodning
figuratively speaking, bildlich gesprochen, billedligt talt	semantik, pragmatik	disambiguering (2): idiomatisk/billedlig afkodning
wie man so schön sagt, som det hedder, som man säger, as they say	pragmatik	selvkritik, afstandstagen, legitimering
bogstaveligt (talt), litteralement	semantik	ekspressivering, forstærker
der Volksmund sagt	pragmatik	argument, autoritet
i bogstaveligste forstand	pragmatik	indforståethed
som man säger	syntaks, tekstlingvistik	kohæsion

SKEMA 1. Oversigt over metakommunikative formler og deres funktioner.

Kataloget er ikke komplet. Det giver imidlertid et indtryk af, at de metakommunikative formlers overordnede tematiserings- eller henvisningsfunktion dækker over en del forskellige subfunktioner.

Samvarians med fraseologi?

Čermák (2004) har undersøgt forholdet mellem "text introducers" og idiommer og ordsprog i engelsk og tjekkisk vha. korpuslingvistisk metodik. Det viser sig, at især ordsprog har en høj samvarians med "introducers". Konkret var det på engelsk ordsprogene *Prevention is better than cure*, *Every cloud has a silver lining* og *Practice makes perfect*, der scorede højest. Det fremgår ikke, hvilke(n) type(r) metaformler, det drejer sig om, og det er heller ikke lykkedes at finde en eneste gennemgående formel for engelsk. Det skal dertil siges, at forfatterens "introducer"-begreb er langt bredere end det her anvendte, som ikke dækker over beskrivende og klassificerende modifikatorer som *conclude*, *but* og *proverb*.

Men spørgsmålet er, om der overhovedet er dækning for at tale om "fraseologiske" metaformler? Jeg har undersøgt det empirisk vha. Google-stikprøver (x 100). Nedenfor bringes først et ikke-fraseologisk eksempel, dernæst den omtrentlige procentuelle andel, som ikke udgøres af fraseologi:

15. **das sprichwörtliche Sommerloch** (35 %)
16. Negativismen mot danskarna är också avoghet mot oss (halvdanskar **som man säger**) (60 %)
17. Det er rigtigt, at der i dag er en lille afgift, nemlig på emballagen – eller flaskoner, **som det hedder** (42 %)
18. "tjpps", **as they say** (16 %)

Disse tal viser, at metakommunikative formler i relativt høj grad kommenterer fraseologiske størrelser, men at det på ingen måde kan siges at være den eneste kategori, de interagerer med: Også monoleksikalske elementer tematiseres, som ovenfor vist. Det understøtter den "holistiske", ordforrådsintegrerende tilgang til fraseologien, som bl.a. Farø & Hallsteinsdóttir (2006) har advokeret for, frem for en isolerende og eksklusiv.

Konklusioner og perspektivering

"Metakommunikative formler" er en specifik form for autonymi, som også er udbredt i forbindelse med fraseologi. Der er tale om leksikaliserede størrelser med relativt faste funktioner, til dels også polyfunktionalitet. De er i en del tilfælde selv fraseologiske, men de behøver ikke at være det, som både metaformlerne *bogstaveligt*, *letterlijk*, *literally*, *sozusagen* og *sprichwörtlich* demonstrerer. Det er heller ikke sådan, at de kun tematiserer fraseologiske størrelser. Mine egne undersøgelser peger på, at fraseologi i nogle tilfælde snarere udgør undtagelsen, når man ser på korrelationen mellem metakommunikative formler på den ene side og leksemtyper på den anden. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at metaformlerne ofte selv er idiomatiske og opake.

Litteratur

- Cortès, Colette 2001. "Sozusagen im doppelten Sinne". Zur Klassifikation metasprachlicher autonymisch verwendeter Phraseme im Deutschen. I: Annelies Häcki Buhofer, Harald Burger & Laurent Gautier (Hrsg.), *Phraseologiae Amor. Aspekte europäischer Phraseologie*. Hohengehren: Schneider. S. 43–61.

- Čermák, František 2004. Text Introducers of Proverbs and other Idioms. I: Csaba Földes & Jan Wirrer (Hrsg.), *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren. S. 27–46.
- Dobrovol'skij, Dmitrij & Nataliâ Lúbimova 1993. "Wie man so schön sagt, kommt das gar nicht in die Tüte" – Zur metakommunikativen Umrahmung von Idiomen. I: *Deutsch als Fremdsprache* 3/3. S. 151–156.
- Đurčo, Peter 2002. Parömiologische Konnektoren oder "Wie der Volksmund so schön sagt". I: Elisabeth Piirainen & Ilpo T. Piirainen (Hrsg.), *Phraseologie in Raum und Zeit*. Baltmannsweiler: Schneider. S. 203–212.
- Farø, Ken 2002. Somatismen als Problem der dänischen und deutschen Lexikographie. I: Henrik Gottlieb, Jens Erik Mogensen, & Arne Zettersten (Hrsg.), *Symposium on Lexicography X. Proceedings of the Tenth International Symposium in Copenhagen*. Tübingen: Niemeyer. S. 107–124.
- Farø, Ken 2003. Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer. I: *Danske Studier* 100. S. 38–64.
- Farø, Ken & Erla Hallsteinsdóttir (Hrsg.) 2006. Neue theoretische und methodische Ansätze in der Phraseologieforschung. *Linguistik online*. <http://www.linguistik-online.com/27_06/>.
- Hansen, Erik 1979. Den sproglige kliché. En studie i pragmatisk stilistik. I: *Danske Studier* 74. S. 5–23.
- Jakobsen, Lisbeth Falster 2005. Frasemer som konstituenten i løbende tekst. I: *Hermes* 35. S. 135–151.
- Nölke, Henning 2007. *Sproglig polyfoni*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.